

Rafael Biermann: A Kreml és a Kancellári Hivatal között. Ahogyan Moszkva a német egység kérdését kezelte

(Zwischen Kreml und Kanzleramt. Wie Moskau mit der deutschen Einheit rang. Ferdinand Schöningh Kiadó, Paderborn, 1997. november, 799 o.)

A Konrad Adenauer Alapítvány „Politikai tanulmányok” sorozatában kiadott monográfia a volt Szovjetunió szemszögéből elemzi a német egység létrejöttének körülményeit. A bonni Védelmi Minisztérium tervezési csoportjának munkatársa, Rafael Biermann hiánypótló művet alkotott. Az USA szerepét már többen vizsgálták a német egység létrejötté kapcsán; most elkészült a volt Szovjetunióról készített tanulmány is, ugyanakkor a francia és a brit pozíció tudományos igényű elemzése még mindig várat magára. Biermann kötete más tekintetben is újdonságot jelent. Ez az első olyan tanulmány, amely a vizsgálatot nem a diplomáciai lépések leírására és elemzésére szűkíti le, hanem új nézőpontként a vizsgálat középpontjába a moszkvai külpolitikai döntéshozatali rendszert állítja.

A könyv kronologikus rendben mutatja be a Szovjetunió szemszögéből a német egység létrejöttét, közel két és fél éves időszakot átölelve: Kohl és Gorbacsov 1988. júniusi találkoztól kezdve a „2+4” egyezmény, valamint az NSZK és a Szovjetunió között aláírt jószomszédi, partneri és együttműködési szerződés Legfelsőbb Tanácsban való 1991. március–áprilisi ratifikációjáig.

A tanulmány négy fő kérdésre keresi a választ:

1. Hogyan változott a szovjet vezetés álláspontja 1989–1990 folyamán a német újraegyesítés kérdésében?

2. Milyen döntéshozatali eljárások jellemezték ekkor a szovjet külpolitikát, kinek a kezében volt a tényleges hatalom?

3. Miért járult hozzá a Szovjetunió éppen ebben az időszakban a német egység létrejöttéhez, amelyet előtte évtizedekig olyan következetesen megakadályozott?

4. Mi volt Gorbacsov pártfőtitkár és Sevardnadze külügyminiszter személyes érdeme?

Gorbacsov a vizsgált időszakban forradalmi változásokat idézett elő hazájában, ennek részeként gyökeresen új alapokra helyezte a volt nagyhatalom NSZK-val szemben folytatott külpolitikáját is. A Szovjetunió vezetését – az SZKP-t, a KGB-t és a hadsereget is – évtizedek óta áttekinthetetlen döntési mechanizmusok, váratlan fordulatok jellemezték. Ezek a kaotikus hatalmi struktúrák a gorbacsovi reformpolitika következtében valamelyest tisztulni kezdtek, bár ebben az időszakban is érte néha meglepetés a bonni vezetést. A legismertebb példa erre Kohl kancellár 1990. júliusi kaukázusi látogatása, amelynek során Gorbacsov – nemcsak a nyugatnémet delegáció számára váratlanul, hanem saját munkatársait is meglepve – beleegyezett az egyesített Németország NATO-ba való bevonásába (676–705. o.).

Ma, immár hét-nyolc év távlatából visszatekintve a német egyesülés szovjet értékelésére, a moszkvai döntéshozók személye és a döntéshozatal mechanizmusa is meglehetősen jól rekonstruálható. Vannak azonban olyan események, mint például a magyar határnyitás vagy Honecker lemondása 1989 októberében, amelyeknek akkori szovjet megítélését vagy az azokban játszott moszkvai szerepet még nem dolgozta fel kielégítően a történelemkutatás.

Biermann tanulmányának elkészítésekor elsősorban primer forrásokra, korabeli dokumentumok feldolgozására támaszkodott. Az anyagok titkosítása, illetve a moszkvai archívumokban uralkodó káosz azonban jelentősen nehezítették tényfeltáró munkáját, ezért munkájába más forrásokat is be kellett vonnia. Egyrészt az akkori eseményekben aktívan részt vevő szovjet, valamint kelet- és nyugatnémet politikusok visszaemlékezéseit dolgozta fel. Másrészt egy előre összeállított kérdéssorral személyesen interjúvolta meg Bonnban a Kancellári Hivatal, a Külügyminisztérium és a Védelmi Minisztérium volt munkatársait, Moszkvában pedig Gorbacsov egykori tanácsadóit, illetve néhány kutatóintézetben dolgozó politológust. A többnyire kulcsszavakban, néhol szó szerint idézett interjúk erősen szubjektívek, módszertanilag érdekes színfoltot jelentenek, ám a recenzens véleménye szerint jelentőségük főként abban áll, hogy szemléletesen bemutatják az olvasónak, milyen nézetek ütköztek akkoriban a szovjet vezetésben a német kérdés kapcsán. Kezdetben ez gyakran döntésképtelenséget is eredményezett a Kremlben, később Gorbacsov és Sevardnadze ügyesen taktikázva mindig kivárták azt az alkalmas pillanatot, amikor konzervatív ellenfeikkel szemben belpolitikailag megerősödve keresztül tudták vinni akarataikat a külpolitikájukban is.

Biermann a moszkvai külpolitikai döntéshozatali rendszert vizsgálva négy fő ideológiai irányzatot vázolt fel könyvében.

Az „ortodox iskola” tagjainak befolyása – ide tartoztak a Védelmi Minisztérium és a KGB magas rangú emberei, Ligacsov és Falin vezetésével – az NDK létezésétől függött, ezért ők mindvégig határozottan elutasították a német újraegyesítést. Hevesen kritizálták Gorbacsov „engedékenységét”, s minden eszközzel – akár fegyverrel is – készek voltak az eseményeket az általuk helyesnek tartott irányba fordítani.

A „gazdasági iskola” képviselői – a kormány gazdasági szaktárcáit birtokló miniszterei, Rizskov kormányfővel az élen – egyetértettek ugyan a német kérdés gorbacsovi megoldásával, ám a beleegyezés fejében jelentős gazdasági-pénzügyi kompenzációt követeltek. Gorbacsov és Sevardnadze ennek ellenére feltűnően kevés érdeklődést mutattak a gazdasági problémák iránt, ráadásul beleegyeztek abba is, hogy ezeket a kérdéseket ne a „2+4” tárgyalások keretében vitassák meg, hanem majd később, kizárólag a németekkel írjanak alá gazdasági megállapodásokat.

A „realista iskola” képviselői – Gorbacsov peresztrojkájának feltétlen hívei, köztük Jakovlev és Zaglagyin – felismerték, hogy az NDK belülről már nem reformálható meg, és a német újraegyesítést a Szovjetunió kizárólag a katonai beavatkozással kerül-

hetné el. Ők is támadták azonban a szovjet főtitkár, amiért hozzájárult az NDK területének NATO-hoz való csatolásához, mert ez a Szovjetunió, majd Oroszország biztonságpolitikai helyzetét gyengítette.

A „liberális iskola” képviselői a szabadsághoz és az önrendelkezéshez való jogból kiindulva pártolták a gorbacsovi „engedékenységet”, ez az irányzat azonban az események során végig kisebbségben maradt.

A moszkvai döntéshozatali struktúra az események során állandóan változott, Gorbacsovnak zseniálisnak volt nevezhető az a képessége, ahogyan az apparátus felbomlasztása árán meg tudta őrizni hatalmát. Ami tendenciájában lényeges: fokozatosan vesztett befolyásából az ortodox iskola és az SZKP Központi Bizottsága. Míg Gorbacsov 1989. júniusi bonni látogatásakor még a konzervatívok által kialakított álláspontot, azaz a német egységtől való teljes elzárkózást hangoztatta, addig Kohl és Genscher 1990. februári moszkvai útjánál a pártfőtitkár már teljesen figyelmen kívül hagyta az ortodoxok véleményét. Beszédeit ettől kezdve nem velük, hanem a realista irányzathoz tartozó munkatársaival íratta. Ennek ellenére a „2+4” tárgyalások során még egyszer rá volt utalva a konzervatívokra: egyrészt szakértelmük miatt, másrészt azért, mert csak így kerülhette el tiltakozásukat a megbeszélések idején, valamint biztosíthatta támogatásukat a későbbi ratifikáció során. A szovjet delegáció szinte kizárólag az ehhez az ideológiai körhöz tartozó politikusokból állt, mégsem tudták akarataikat érvényesíteni: Gorbacsov és Sevardnadze maguknak tartották fenn a döntés jogát.

Gorbacsov reformjainak keretében állandóan csökkentette a kommunista párt döntési jogkörét is. Így akarta elkerülni, hogy a pártot uraló konzervatív erők megakadályozhassák az általa meghirdetett glasznoszty és peresztrojka véghezvitelét. Egyre ritkábban hívta össze a Központi Bizottságot, akkor is csak véleményt kért, a döntés jogát magának tartotta fenn. Amikor ez a taktika már nem volt folytatható, megteremtette magának 1990 márciusában az államfői tisztséget, amely függetlenebbé tette őt a párttól, megnövelve a rendelkezésére álló „játékteret” a német kérdésben is.

A szovjet oldal megosztottságával szemben az NSZK pártjait és politikusait – néhány részletkérdéstől eltekintve –, mindvégig egyetértés jellemezte a német egység tekintetében. De nem ez volt az egyetlen különbség a két ország között, hiszen magának a német újraegyesítésnek a megítélése sem lehetett volna ellentétesebb: Moszkvában a nagyhatalmi öntudattal rendelkező szovjetek számára ez a megaláztatással volt egyenlő, a hidegháború végleges elvesztését jelentette, míg Bonnban ugyanezt a nyugatnémet külpolitika második világháború utáni legnagyobb sikereként könyvelték el.

A könyv nagy erénye, hogy nem szűkíti le az elemzés horizontját a Szovjetunió–NSZK–NDK háromszögre, hanem tág kitekintést ad ezen országok többi hatalomhoz fűződő kapcsolataira is, különös tekintettel a szovjet–amerikai és a nyugatnémet–amerikai viszonyra. Az akkori nemzetközi helyzetet is elemeznie kellett a szerzőnek, hogy megmagyarázza, miért engedett Gorbacsov éppen 1990-ben a német kérdésben.

Biermann véleménye szerint az enyhülés korszakában a nyugati hatalmak a párbeszéd fokozásában részben azért voltak érdekeltek, hogy az ekkor megkötött megállapodásokkal mintegy előkészítsék a terepet Németország újraegyesítésére. Gorbacsov a folyamat során mindvégig csak reagálni tudott: az NDK-ban végbemenő belpolitikai változásokat nem volt módjában diplomáciai úton megfékezni, katonai erőt pedig nem akart alkalmazni. Világosan látta, hogy a nyugati hatalmak egységesen és elszántan lépnek fel; ha a pártfőtitkár a német kérdésben elődei blokádpolitikáját követi, akkor a teljes nemzetközi elszigetelődéssel kellett volna szembenéznie. Nem beszélve arról, hogy már a Varsói Szerződés tagállamai sem álltak mellette: Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia és Románia már 1990 januárjában, még Gorbacsov döntése előtt támogatták a német egységet – írja Biermann tanulmányában. A Szovjetunió vezetéseinek egyébként is belpolitikai és gazdasági problémák kötötték le a figyelmét, a német kérdés semmi esetre sem számított a legégetőbb problémának. A nyugodt nemzetközi helyzetre Gorbacsovnak azért volt nagy szüksége, hogy szembenézhesen más, számára fontosabb kihívásokkal: a balti államok függetlenségi törekvéseivel, a fellobbanó nemzetiségi konfliktusokkal, a gazdasági-szociális helyzet drámai alakulásával, a kommunista párt fokozatos térvésztesével. A Szovjetunió összetartása, a gazdaság és a párt megreformálása volt számára az elsődleges, a német kérdés napirendről való lekerülése ehhez teremtett számára teret. A pártfőtitkár kiváló stratégiai érzékét jelzi, hogy felismerte: ha már nem akadályozhatja meg a német egységet, akkor legalább kihasználja az „alkalmat”, hogy egy német-szovjet együttműködést hozzon létre. Az igazsághoz azért az is hozzátartozik, hogy az ekkor már államfővé választott politikus a német „hálában” bízva gazdasági segítséget is remélt peresztrojkájának folytatásához, s ebben nem is kellett csalódnia.

Ez a könyv nélkülözhetetlen azok számára, akik a német újraegyesítést a Szovjetunió, a Gorbacsov-apparátus, a Központi Bizottság, a moszkvai külügyminisztérium, védelmi minisztérium és a KGB szemszögéből kívánják megismerni. A szerző tanulmányát olyan kutatóknak is ajánlja, akik a mai orosz bel- és külpolitikával foglalkoznak. Biermann véleménye szerint nemcsak a szereplők, hanem a döntési mechanizmusok és a gondolkodásmód tekintetében is van hasonlóság az akkori és a mai helyzet, a gorbacsovi Szovjetunió és a jecini Oroszország között.

Keller Krisztina